

AHLAT KİTABI

Hazırlayan
Ömer Faruk Ergezen

İÇİNDEKİLER

Ömer Faruk Ergezen, Sunuş,	7
İbrahim Demirci, Ahlat Kelimesi Çevresinde Gezinti,	9
Necmettin Turinay, Tarihi Mezarları ile Göklere Yükselen Büyük Sanatçıları ile Hatırlanmayan Şehir Ahlat,	13
Enis Batur, Görkemli Ahlat,	31
Mehmet Can Doğan, Su ve Taş: Ahlat,	35
Alpaslan Azapağası, Taşın Hafızası, Zamanın Adaleti Kadı Mezarlığı'nın Gölgesinde,	45
Emin Gürdamur, Türklerin Taş Tabletleri: Ahlat Mezarlığı,	65
Mehmet Aycı, Ahlat İçin Birkaç Cümle,	71
Mustafa Everdi Ahlat; Bir Kitap Yolculuğu,	77
Faruk Uysal, Taşın Hafızası,	93
Âtîf Bedir, İslâm'ın Ruh, Taşın Renk Verdiği Şehir: Ahlat,	103
Mehmet Kurtoglu, Malazgirt ve Ahlat,	111
Meryem Uguz Kaplan, Ahlat'ta Bir Sanatçı,	121
Zafer Gülsar, Geçmişten Günümüze Ahlat Mutfağı,	125
Ali Necip Erdoğan, Kırk Boncuk,	133
Kudret Ayşe Yılmaz, Efsanenin Nakışladığı Çoban Hazinesi,	151
Emin Gürdamur, Evliya Çelebi'nin Muhteşem Ahlat'ı,	159
Memduh Şevket Esendal, Adilcevaz–Ahlat–Tatvan–Otel Göl İdaresi,	177
Necati Aydoğan ile Söyleşi, Meryem Uguz Kaplan,	183
Baston Ustası Refa Gökbülak ile Söyleşi, Meryem Uguz Kaplan,	187
Ömer Faruk Ergezen ile Ahlat Üzerine Söyleşi, Mehmet Can Doğan,	191
Fotoğraflar,	221

SUNUŞ

İlk yerleşimcilerinin Urartular olduğu bilinen Ahlat, tarihî bir şehir. M. Ö. 900'lü yıllara kadar götürülen tarihinde, Osmanlı Devleti'nin 1555'te Safevîlerle imzaladığı Amasya Antlaşması'na gelene kadar, pek çok beyliğin, hanlığın ve devletin ilgisini çeken şehir; savaşlar ve depremlerle defalarca yıkılmış, yeni fatihlerinin çabalarıyla tekrar imar edilmiş, nüfusu yıkımlar ve toparlanmalara koşut biçimde azalıp artmıştır.

Türk tarihi açısından Ahlat'ın özel bir yeri vardır. Anadolu'nun yurt tutulması sürecinde, Ahlat, bir çıkış yeri olarak belirir. Önce Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı Tuğrul Bey 1065'te ve daha sonra Sultan Alparslan 1071'de Malazgirt'i fethetmek üzere Ahlat'tan hareket ederler. Ahlat, Türklerin Anadolu'ya girişi ve yerleşiminde sıfır noktası değilse de Anadolu'nun kapılarının bütünüyle açılmasını hazırlayan önemli hamlenin hazırlık merkezidir. Bu yönüyle, şehrin doğal ve stratejik konumu ve barındırdığı tarihî eserlerinin yanı sıra sembolik bir değeri de vardır.

Malazgirt'in fethi sonrasında Anadolu'da hâkimiyet alanını hızla genişleten Selçuklular, Ahlat'ın yönetimini valilere vermiştir. Özellikle XII. yüzyılda Ahlatşahlar'ın başşehri olmasıyla birlikte en görkemli zamanını yaşayan Ahlat, önceki dönemlerinde olduğu gibi, görkemli günlerinde de cazibe merkezi olma özelliğini korumuştur; hattâ bu mamur hâliyle ele geçirilme arzularını kıskırtmıştır. Bir yandan Moğol diğer yandan Hârizmşahlar'ın istilalarıyla şehir, iki yüz yıla yakın süren görkemli dönemini geride bırakmış ve bir daha eski hâline dönememiştir. Bununla birlikte, Ahlatşahlar dönemindeki zenginlik ve bunun kültür hayatına yansıtılmasıyla oluşan birikim ve ayrıca, Selçukluların hâkim olduğu Azerbaycan, İran, Irak, Suriye coğrafyasından getirdiği bilgi ve sanat birikimi, Ahlat'ta ahşap ve taş işçiliğinin görkemli eserlerinin oluşumunu hazırlamıştır. Bugün, Ahlat den-

diğinde, şehirle özdeşleşen ve tarihi de somut bir biçimde temsil eden sanat eserleri, bu birikimle şekillenmiştir.

Ahlat, yukarıda anılan sembolik tarihî değeri; kümbetleri ve hayranlık uyandıran, görkemli mezar taşlarıyla günümüzde bir cazibe merkezidir. Tarih, sanat ve turizm ilgisiyle, şehir hakkında, değerli ama asla yeterli denemeyecek çalışmalar yapılmıştır. Bunların çoğu, akademik düzeyde; daha azı da yerel ilgiden beslenen amatörce çalışmalardır.

Bir Ahlatlı olarak, doğup büyüdüğüm şehre duyduğum sevgi, tutkunluk düzeyindeki ilgi ve Ahlat için bir şey yapma niyeti, yukarıda andıklarımın dışında farklı tarzda bir kitap oluşturma düşüncesini, yıllardır besleyip durdu içimde. Geniş bir okur kitlesine seslenen, yazı dünyamızda eserleriyle belirginleşen yazarlarımızın kalemlerinden çıkmış algısı, dikkati, bilgisiyle okuma arzusu uyandıran yazılar ve Ahlat'ın çağrısını duyuran fotoğraflardan mürekkep bir kitap... Böyle bir kitapta yazılarıyla yer almasını istediğim değerli yazarları, Ahlat'a davet ettim. Kısa süreli de olsa şehrin havasını teneffüs etmeleri, tarihî eserlerini görmeleri, şehre tanık olmaları için bir vesile oluşturdum. Ahlat bizi buluşturdu. Birlikte yola çıktık. Onların yazılarıyla oluşan bu kitapla yolculuğumuz hep sürecek; okurlara, Ahlat'ı merak edenlere, şehre ilgi duyanlara da sanatın incelikleriyle örülen bu yazılar rehberlik edecek.

Bitirirken; Ahlat'ı daha önce gören, geçmişte veya hâlihazırda Ahlat'ta yaşayan Enis Batur, Alparslan Azapağası, Mehmet Kurtoglu, Zafer Gülsar ile Meryem Uguz Kaplan'dan yazı talebinde bulunduğumuzu ve kitapta yer alan yazılarını talebimiz üzerine yazdıklarını; Memduh Şevket Esendal'ın yazısının, yakınlarda yayımlanan "Doğu Raporu" adlı kitabından iktibas edildiğini; kitabı fotoğraflarıyla zenginleştiren Özkan Olcay ile Şahin Şerefoglu'nun arşivlerini bize cömertçe açtıklarını belirtmeliyim.

Ömer Faruk Ergezen

AHLAT KELİMESİ ÇEVRESİNDE GEZİNTİ

İbrahim Demirci

Şemseddin Sami Bey, başlayıp da bitiremediği *Kamusü'l-A'lâm*'ın “Ahlat” maddesinde şunları yazmıştır:

Bitlis vilayetinde Van gölünün şimâl-i garbî sahilinde kaza merkezi bir şehir olup, 4000 ahalisi vardır. İki surla muhat olup, bir kal'ası dahi vardır. Eski şehir şimdikinin yarım saat bu'unda bir tepenin üzerinde vâki idi; harabeleri el'ân mevcuttur.” (c. I, Mihran Matbaası, 1306 / 1889, İstanbul, s. 46.).

Milat öncesi çağlarda bölgede hüküm sürmüş olan Urartular döneminde “Halads”, Süryani dilinde “Kelath” şeklinde karşımıza çıkan kelime, Müslüman Arap fatihler tarafından “Hılât” ve “Ahlat”a çevrilmiş. Yaban armudu anlamına gelen “ahlat” kelimesinin Yunanca olduğu ve Ahlat beldesiyle ses birliğinden başka bir ilgisi olmadığı biliniyor.

“Hılât” ve “Ahlat”ın kökü olan “hilt (حِلْط)” mastarı ve “hâleta” fiili, iki şeyin birbirlerinden ayrılamayacak derecede karışmasını, birleşip kaynaşmasını ifade ediyor. Fiilin oldurgan (müteaddî / geçişli) biçimi ve ondan türetilen “hallât” kelimesi, çağdaş Arapçada “mikser” anlamını taşıyor. Tanımı şöyle: Besin maddelerini birbirine karıştırmada, meyve ve sebzelerin suyunu çıkarmada kullanılan elektrikli araç.

Fiilin işteş biçimi olan “hâleta (خالط)” da çarşıda pazarda insanların ve hayvanların birbirine karışması anlamında kullanılıyor. Türkçede “ihtilât” kelimesi de benzer bir anlamda kullanılmış. *Kubbealtı Lügati*'nden aynen aktarıyorum:

(اختلاط) i. (Ar. *halât* “bir şeyi bir şeyle karıştırmak”tan *ihtilâf*)

1. Karşılaşıp görüşme, görüşüp temas etme: *Nedir zâhid kaçınmak ihtilât-ı duhter-i rezden' / Eder mi kimse anın gibi rûh-efzâyâ istiğnâ* (Rûhî-i Bağdâdî). *Eyleyip dünyâyâ meyl ellerle eyler ihtilât* (Şeyhülislâm Yahyâ). *Dikkat ediyorum ki üçünüz de kimse ile ihtilât etmiyorsunuz* (Hâlî Z. Uşaklıgil).

2. (Hastalık için) Başka hastalıklarla karışma.

İhtilât yapmak: (Hastalık için) Başka bir hastalıkla karışmak: *Hem de dünyâlara sığmayan bu koca vücûdu, ihtilâtlar yapa yapa daha türlü illetlerin zebûnu ederek ölüme doğru sürükleyecekti* (Sâmiha Ayverdi). ***İhtilâttan menetmek***: Bir hükümlünün, bir kimsenin başkalarıyla konuşup görüşmesini yasaklamak.

Örnek cümlelerde ihtilât'ın hem olumlu hem olumsuz anlamda kullanıldığını görüyoruz. Bazıları, bu durumu anlamakta zorluk çekiyor. Onlara “mele” kelimesinin Kur'ân-ı Kerim'de hem kâfirler hem de melekler için kullanıldığını, “hızb” kelimesinin hem şeytana hem Allah'a izafe edilmiş olduğunu hatırlatmak isterim.

Ahlât kelimesi “ahlât-ı erbaa” teriminde de karşımıza çıkıyor. Tıp tarihinde eski Mısır'dan ve Yunan'dan beri bilinen “dört sıvı madde” şunlardır:

1. Kan: Bütün bedeni dolaşan akıcı ve sıcak madde.
2. Balgam: Beyinde saklanan akıcı ve soğuk madde.
3. Kara safra (sevda): Dalak ve midede bulunan kuru ve soğuk madde.
4. Sarı safra: Karaciğerde saklanan kuru ve sıcak madde.

¹ “rezden” kelimesi lügatte herhâlde sehven “zerden” şeklinde yanlış dizilip basılmıştır.

Ayşegül Demirhan Erdemir'in *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde yer alan "Ahlât-ı Erbaa" maddesinden aynen aktarıyorum:

Vücuda alınan besinler bu dört maddeye dönüşürdü ki eskilerin inancına göre ilkbahar kanı, yaz safrayı, sonbahar sevdâyı, kış da balgamı harekete getirirdi. Hastalık ve sağlık bunlar arasındaki denge veya dengesizliğe bağlı olduğu gibi mizaçlar da bunların nisbetine bağlı idi. Böylece **demevî**, **safravî** ve **melankolik** gibi tipler de ayrılmış bulunuyordu. Mevsimlere ve bünyeye göre beden sıvılarının terkiplerinin değişmesi dolayısıyla eskiler zaman zaman kan aldirmek gereğini duyarlardı ve bu da bazı şartlarda olurdu. Eskilerin inancına göre, her ayın başından on beşine kadar kan aldirmek pek zaruret olmadıkça yanlıştı. Ancak on beşinden sonra alınan kan vücudun temizlenmesini sağlar ve hastalıklara iyi gelirdi. (...) Dört sıvı ve onlara nisbet edilen sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve yaşlık şeklindeki nitelikler, İslâm dünyasında mizaç teorilerinin geliştirilmesine yol açmıştır. **Demevî** (sanguin), **balgamî** (flegmatique), **safravî** (colérique) ve **sevdâî** (mélancolique) terimleriyle ifade edilen psikolojik tipler yanı sıra, **mahrûr** (sıcak tabiatlı), **mebrûd** (soğuk tabiatlı), **yâbis** (kuru tabiatlı) ve **mertûb** (yaş tabiatlı) şeklinde dört niteliğe dayalı karakter tasniflerine de gidilmiştir (İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, I, 299). Fizikî coğrafyanın tesiri, eğitim ve hatta bazı inanışlara göre astrolojik faktörler yanında, insanın ahlât yapısından doğan fizyonomisinin de onun ahlâkî tabiatını belirlediği düşünülmüştür. Dolayısıyla tabii mizacın psikolojik mizaca yol açması, onun da belirli tavır ve davranışları insan fiillerine hâkim kılması, ahlât-ı erbaa ve ahlâk (huy)lar arasında bir bağlantının kurulmasına yol açmıştır. Böyle bir bağlantıya uygun olarak çabuk öfkelenme, korkak tabiatlı olma, olur olmaz şeylere kederlenme, şehvete aşırı düşkün olma vb. doğuştan getirildiği düşünülen eğilimler, tabii ahlâk adını alır.

Türkçede “halîta” kelimesi de hem günlük konuşma dilinde hem kimya terimi olarak kullanılmıştır. Muallim Nâcî Bey, *Lûgat-i Nâcî*’de şu tanımları yapmıştır: “*Birkaç şeyin, hususiyle madeniyâtın yekdiğerle imtizacından hâsıl olan mürekkeb: Bakır ve gümüş halîtası. Su ve süt halîtası.*”

Misalli Büyük Türkçe Sözlük Kubbealtı Lûgatı’nde “halîta” tanımına gösterilen iki örnekten biri, Peyami Safâ’ya ait. Cümle şöyle: “*İki medeniyetin ayrı ayrı tesirlerinin halîtasını yapan muhtelit bir içtimâî terbiye almıştı.*” Görüldüğü gibi yazar, aynı cümlede hem “halîta”yı hem de ondan türeyen bir sıfat olan “muhtelit”i kullanmış.

Muallim Nâcî, lûgatine “mahlût” kelimesini de almış ve şöyle tanımlamış: “*Halt olunmuş, katılmış, karıştırılmış.*”

Şemseddin Sami Bey, *Kamus-ı Türkî*’de kelimeyi şöyle tanımlamış: “*Karışık, diğer şeyle karışmış, sade ve hâlis olmayan: mahlût zahire, mahlût yağ.*”

Tahıla ve yağa başka ve değersiz maddeler karıştırıldığında onların saflığı, sadeliği, hâlisliği bozulur ama bakırla kalayın karışıp kaynaşmasından tunç gibi daha sağlam ve değerli bir madde elde edilir. Görüldüğü gibi bazı karşılaşmalar ve karışmalar olumlu ve hoş sonuçlar doğururken başka bazı karşılaşmalar ve karışmalar, tehlikeli ve kötü sonuçlara yol açabiliyor.

Bir zamanlar “Kubbetü’l-İslâm” adıyla anılmış olan Ahlat, ilginç ve zengin tarihi boyunca çeşitli soyların, dinlerin, dillerin ve kültürlerin karşılaştığı, karıştığı, bazen çatıştığı bazen kaynaştığı verimli ve güzel bir beldedir. Ahıska Türklerinden üç yüze yakın ailenin Ahlat’a yerleştirildiğini öğrendiğimde bu yeni ihtilâtın Ahlat halîtasının sağlamlığını, gücünü, değerini ve güzelliğini artıracakını düşündüm.

TARİHÎ MEZARLARI İLE GÖKLERE YÜKSELEN BÜYÜK SANATÇILARI İLE HATIRLANMAYAN ŞEHİR AHLAT

Necmettin Turinay

Kırk yıldır adını duyduğum, kendisini görüp bilmediğim Ahlat burası! Doğu'dan Batı'ya, Anadolu'ya açılan ilk Selçuklu kapısı. Malazgirt ile yan yana. Belki biraz da onun önüne düşen tarihî bir belde. Nedense Ahlat bende, Edirne benzeri çağrışımlara yol açıyor. Orası Balkanlara veya Rumeli'ye açılan bir kapı mı, yoksa Rumeli türkülerinin fişkırmaya başladığı bir belde mi, onu da bilmiyorum. Belki de daha Osmanlı öncesi bir yüzyılda, Sarı Saltık ve yârânının makarr-ı saltanatı gibi bir şehir.

İşte adını duydukça, hakkında bir şeyler okudukça, Ahlat bu tür çağrışımlara yol açardı bende. Fakat dediğim gibi de adı olan, kendisi olmayan bir uç belde gibi, hep uzaklarda idi. Nitekim, Doğu'da Erzurum'u ve Ağrı'yı, uçsuz bucaksız Pasinler ve Muş ovalarını görmüş, dahası "beş minaresi" ile Bitlis'e, Tatvan'a, oradan Siirt'e uğramış biri olarak Ahlat'a hiç yolum düşmemişti. Sırf Ahlat'a değil Erciş, Gevaş, Adilcevaz gibi nice yerler de buna dâhil.

Ne olduysa oldu, yazla sonbahar arası, ay aydını bir gecede Ahlat'ta bulmayayım mı kendimi? Ama hatırımda da hep bir soru! Göklerden yerlere iner gibi mi varmalı idi Ahlat'a; yoksa Ahmet Hamdi Tanpınar'ın küçük yaşlarda, Güneylerden Kuzeylere doğru on bir, on iki gün, geceli gündüzlü yolculuğunun izini süre süre mi ulaşmalı idim buralara? Fakat yollar da ne kadar uzarmış o çağlarda. Musul, Cizre, Nusaybin üzerinden Bitlis'i yalaya yalaya Erzurum'a doğru uzanmak! Küçük Tanpınar o yolculuğu sırasında, kenarından geçip gittiği Ahlat'ın adını bile anmıyor. Sanki geceleyin geçmiş gibi oraları. Anlaşıldığı kadarıyla ne babasının ne de babaannesinin Ahlat'tan söz ettikleri görülmüyor. Ahlat'a uğrasalar, orada Tanrı'ya açılmış kollar gibi,

göklere doğru yükselen heybetli mezarları görseler, Tanpınar o tarihi tabloları hiç unutur mu idi?

Yıldız Dağı'nın eteklerinde ürpertili gece sesleri arasında, biraz da uzaklardan Süphan Dağı'nın heybetini fark ettiği o yolculuk sırasında, Tanpınar'ın idrakinde bir açılmaya şahit oluyoruz. Bunlar çok sevdiği Ahmet Hâşim'de olduğu gibi, çöl çağrışımlarına dayanmıyor. Tam tersine gecenin ve yıldızların dilini çözmek, tabiatın ürpertili seslerini dinlemek, daha mühimi de ninesinden dinlediği Kerem ile Aslı hikâyesinden sızan bazı çağrışımlar. İşte Tanpınar'ın halk türkülerine duyduğu ilginin kökleri bu yolculukta yatıyor. Nitekim Tanpınar Erzurum yolculuğunu anlatırken, şu tür şeyler söylüyor bize: Kerem o sıra, "hayalet bir yolcu gibi" hep bizimle beraberdi.

Tanpınar'dan Evliya Çelebi'ye Ahlat

Şimdi, bir de Evliya Çelebi'ye başvurayım. Evliya Çelebi çocuk Tanpınar gibi, Ahlat'a teğet çizerek geçip gitmemiş. Şehri bayağı gezmiş, incelemiş. On yedinci yüzyıl ortalarında uğradığı Ahlat'ı, "Tâife-i Oğuz şehri" diye tanımlıyor. Ardından da "mamur, bağlı bahçeli, âb-ı hayat akan sulu evleri vardı" diyor. Bu ifadesinde Evliya Çelebi, vâridatı yüksek üç-beş ailenin oturduğu binaları kastetmiyor. Şehrin bütününe şâmil, kurduğu cümlelerden çıkan mana bu. İstanbul ve Bursa anlatmalarından tanıdığımız Evliya Çelebi, Ahlat'ın bu yanını bilhassa öne çıkarıyor. Yani yüksek bir şehir yaşaması onun kastettiği. Fakat daha önemli bir vurgusu var ki, Ahlat'ın geleceğine daha on yedinci yüzyıldan işaret eder gibi bir hâli var. Şehri gezip dolaşan seyyah, Ahlat kalesinden söz ederken, üzerinde on üç kulenin bulunduğunu söylüyor. Gece-gündüz uzakları kollayan, şehri güvende tutan askerlerin nöbet tuttuğu kuleler!...

Ne var ki Ahlat daha on yedinci yüzyılda, surların dışına taşmaya başlamamış mı? Devâsâ Meydan Mezarlığı'nın bulunduğu düzlüklerden, yavaş yavaş sahile doğru inen bir şehir. Kümbet

yapılar, bazı mezarlıklar, camiler, dahası sivil mimari örneği eserler... Hepsi yavaş yavaş yönünü, denize doğru çevirmesinler mi? İşte Evliya Çelebi'nin bu dikkati önemli geldi bana. Çelebi'nin İstanbul zevk ve kültüründen bir tür yansımalar sayılmalı bu ifadeleri.

Ayrıca, göl kıyısındaki bir kayıkhaneden söz ediyor. Ne var ki orası, sivil sınıfların ihtiyacı için değil. Doğrudan savaşlar için, güvenlik için düzenlenmiş bir kayıkthane imiş. Van Gölü çevresindeki şehir ve kasabalara, ihtiyaç hâlinde çabucak ulaşabilmek için. Bu uygulamayı da İstanbul tecrübesinin Ahlat'a yeni ve farklı bir yansıması olarak düşünmek istedim.

Evliya Çelebi'nin bir vurgusu daha var Ahlat için. Meğer yukarı şehirde, daha doğrusu surlarla çevrili kale önünde her gece, muhtemelen doğrusu ikinci vakitlerinde olmalı, mehter vurulmaz mı imiş? Kim bilir hangi bestelerdir o anlardan çalınan? Rumeli fetihlerini çağrıştıran marşlar mıdır, yoksa Osmanlı'nın doğu seferlerinin ruhuna uygun "ceng-i harbîler" tarzı eserler midir, bilmiyoruz. Yahya Kemal'in, "Belki hâlâ o besteler çalınır / Gemiler geçmeyen bir ummanda" demesi gibi, o müzikler Ahlat'a kimliğini kazandıran abidelere, mimari yapılara sinip kalmış mıdır? Duyan bir kulak olsa o eski şevketli zamanların yâdını, gelene geçene hâlâ naklediyorlar mıdır?

Tanpınar da *Beş Şehir*'de Bursa'yı anlatırken, Evliya Çelebi'ninkine benzer bir teknik uyguluyordu. Şehirle veya şehirde bulunan tarihî eserler ile doğrudan "murakabe"ye geçmek gibi bir şey. Belki de o eserlerin kendi zamanlarını, sanatçıya bizzat kendilerinin anlatması gibi bir yol. Bir de tabii sanatçının felsefî birikimi, estetik sezîşleri gibi birtakım yetenekler buna dâhil olmalı. Yoksa hiçbir şey kendi kendine yeterli olamaz. Yani dıştan görüldüğünden ibaret değil hiçbir şey. Onun için sanatçıların şehirleri, tabiatı, insanı ve toplumu yazmak için, ilâve bir şeyler gerekiyor. İşte, Ahlat'ın talihsizliğini, biraz da buralarda aramak lâzım gelir diye düşünüyorum.

Biri Balkanlara Diğeri Anadolu'ya Açılan İki Taç Kapısı:

Edirne ve Ahlat

Ahlat ki Doğu'da, Edirne benzeri bir şehir demiştim. Edirne Anadolu'nun Balkanlara, Avrupa ortalarına açılan kapısı olurken, Ahlat Belh'in, Buhara'nın, Semerkant'ın Anadolu'ya açılan giriş kapısına dönüşmüş. İslâm'ın büyük hadis bilginleri İmam-ı Buharî ve İmam-ı Tirmizî'lerin, akait önderleri İmam-ı Maturîdî ve Ömer Nesefî'lerin, kelâm ve felsefe âlimi Taftazanî'lerin, klasik musiki geleneğinin kurucu üstatları Urmiyeli Safiyyüddin ve Meragalı Abdülkadirlerin oluşturduğu Türkistan geleneğinin sıcak nefesini Anadolu'ya doğru estirdiği büyük kapı. Dahası, Büyük Selçuklu sanat ve bilim birikiminin hamle noktası. Nitekim, bu akış hiç ara vermeden sonraki asırlarda da devam edecek, Hacı Bektaş Velî, Belhli Mevlânâ, Yesevî dervişleri ve Bahaeddin-i Nakşibendî halkaları tarzında sürüp gidecektir. Anadolu merkezli bu cazibe o kadar etkilidir ki, Endülüslü Muhiddin-i Arabî ve daha niceleri, Anadolu'nun çağrı ve cazibesi karşısında müstenkif kalamayacaklardır. İşte bu ilgi ve yoğunlaşmanın başlangıç merkezi Ahlat olurken, biraz daha ileride buna Konya ilâve olunacaktır.

Ne var ki burada bir şey daha dikkatimizi çekiyor. Ahlat'ın kendi adına ilâve, daha kapsamlı bir tanımlamaya mazhar olması. O da "Kubbetü'l İslâm" gibi yüksek bir tanımlama. Selçuklu İslâm medeniyet havzasının zirvesi veya sembolü mânâsında bir sıfat ya da o medeniyetin üzerine gerilmiş evrensel bir çadır sanki. Kuşkusuz bu sıfat o yüzyılda Selçuklu İmparatorluğu'nu tanımlamak için daha uygun düşmelidir. Fakat onlar kendilerini İslâm'ın hâdimi olarak görüyor, ilgili sığata lâıyk olarak da Ahlat'ı öne çıkarıyorlardı. Nitekim aynı yüzyıllarda halifeler şehri Bağdat, Selçukluların kendi başkentleri İsfahan, Buhara ve Mevlâna'nın doğduğu Belh gibi nice şehirlerin de böyle yüksek vasıfları söz konusu idi.

Ahlat, anılan şehirlerin hepsinden farklı. Orası Selçuklu'nun sınır uçlarında bir kasaba iken, aradan fazla bir zaman geçmeden "Kubbetü'l İslâm" sıfatı ile taçlandırılmak istenmişti. Bu sıfatla ilk defa hangi kitaplarda karşılaşılıyor? Ahlat'a bu sıfatı layık gören hangi sultan veya hakandır? Biliyor muyum? O herhâlde, bölgeyi fetheden Alparslan olmamalıdır. Fetih kargaşasında tasavvur edebilecek bir taçlandırma olmamalı bu. Ama ondan sonra gelen sultanlardan biri öyle sanılır ki, Ahlat'ın potansiyelini ve istikbalini iyi okumuş olmalı. Yani daha ortada Konya yokken, Ahlat yepyeni bir Endülüs'ün başlangıcı olarak düşünülmüş demektir. O zamanların büyük ulemâsı, Anadolu'nun fethi aşamasında rol oynamış büyük komutanlar, şehirler kurmanın, Darü'l İslâm'a dâhil edilecek topraklara yeni bir ruh üflemenin hem tecrübesine hem heyecanına sahip tecrübeli bürokrasinin ortak kararı ile olmalıdır bu sıfatın tercihi. Kimler vardır o yüksek heyette? Biz tarihi böyle okumayı, ona böyle sorular sormayı bilmeyiz. Fakat şunu da bilmiyor sayılmayız. Malazgirt zaferinin ardından Anadolu'nun yarı doğusunda, Ahlat başta olmak üzere süratle altı civarında Selçuklu beyliğinin oluştuğunu görüyoruz. Onlar da sırası ile, Van Gölü çevresindeki illeri kapsayan Sökmen Şahlar/Ahlatşahlar Beyliği (1100-1202); Mardin, Diyarbakır, Harput, Hasankeyf civarlarında Artuklu Beyliği (1001-1409); Erzurum ve civarı merkezli Saltuklu Beyliği (1092-1202); Tokat, Amasya ve Niksar'ı şâmil Danişmentli Beyliği (1072-1178); Divriği, Sivas, Kemah, Şebinkarahisar'ı bir arada toplayan Mengücekoğulları (1080-1228) ve en önemlisi de Konya, Afyon, Ankara, Aksaray, Akşehir, Beyşehir civarlarında oluşan Anadolu Selçuklu Beyliği. Anadolu'nun siyasi birliğinin henüz teşekkül etmediğine dikkat etmeli. Bu parçalı yapının bir özelliği varsa, o da ilgili bölgeleri fetheden büyük komutanların nüfuz ve hâkimiyet alanlarını belirlemesidir. Dolayısıyla her beylik bölgesinin adı, belirli bir süre içinde, Sökmen Bey, Artuk Bey, Saltuk Bey, Danişment ve Mengücek Beyler gibi bir komutanın adı ile anılır olmaya

başlamış demektir. Yani, bu sıralarda bölge komutanları, henüz Konya ile değil, doğrudan asıl Büyük Selçuklu merkezi ile ilişkili hâledirler. Şu var ki bu beylikleri, Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan Germiyanogulları, Karesi-oğulları, Candaroğulları, Hamit Oğulları, Karamanoğulları gibi beyliklerle karıştırmamak icap eder. Bu sonuncuların arasındaki siyasi birliği Osmanlılar sağladığı gibi, ilk sıradakilerin bütünleşmesini sağlayan da Anadolu Selçuklu Devleti'dir. Bu demektir ki Anadolu'da iki ayrı *beylikler dönemi* söz konusudur. İlk siyasi birliği Anadolu Selçuklu Devleti sağlarken, ikinci parçalı yapıyı ortadan kaldıran da Osmanlı Devleti olmaktadır.

Anadolu Tarihinden Çıkrık Sesleri: Müze mi Arşiv mi? Burası Ne?

Kuşkusuz, bu bilgileri aktarırken maksadım, inişli çıkışlı bir tarihin içinde okuru dolaştırıp durmak değildir. Tam tersine Ahlat'ın o ilk beylikler arasında temayüz eden bir yanına işaretler. O da Ahlat'ın, Anadolu mimari geleneğinin merkezini teşkil eden yanındır. Çünkü Ahlat diğer beyliklere göre tarih olarak rüçhan hakkına sahip olduğu gibi, Malazgirt öncesinde de onlardan farklı olarak bir Selçuklu toprağı idi. Yani Malazgirt savaşının hazırlıkları orada ikmal edilmiş, Orta Asya Selçuklu mimari tecrübesini de ilk önce Ahlat edinmişti. Fakat Ahlat'ın kendine mahsus bazı özellikleri de söz konusu. Nitekim orası volkanik lavların taşlaşmasına imkân veren bir bölge. Dolayısıyla Ahlat'ın mimari malzemesi, ne Orta Asya'nın ne de Konya ve İç Anadolu'nun kiremit veya kerpicine benzemez. İşte o malzeme yer altından kütleli mermer blokların çıkarılması gibi, doğrudan taşla veya taş işçiliğine dayanıyordu. Bu imkânı çok erken fark eden Türkistanlı mimarlar, buradan bir mucizeye doğru ilerledi.

Onlar üç, dört, beş metre yüksekliğinde ve bir metre genişliğindeki taş blokları, Ahlat'ın merkezine nasıl taşıdılar? Abidevi blokların ön ve arka yüzlerini nasıl sanata dönüştürdüler? Günümüzde, bunu algılayabilir bir bilgiye dönüştürenler kuşkusuz

var. Fakat yapılan işin sanata dönüştürülmesi süreci o kadar kolay değil. Nitekim o tarihî mezarların şâhidelerini okuyanlar, oralara işlenmiş Kur'an âyetlerini, hadisleri tercüme edenler eksik değil. Fakat bildiğimiz cinsten mezar taşlarına da benzemiyor, o heybetli mezarların şâhideleri. Sanki ön ve arka yüzleri ile, sağ ve sol yanları ile bu şâhideler özel olarak yazılmış, düzenlenmiş bir eski zaman kitabını andırırlar. Dahası var bunun: Zemine yatay olarak ve bir çerçeve teşkil edecek şekilde yerleştirilmiş, asıl mezar bölümünün üzerine istif edilerek işlenmiş bir hayli hat örneği. Nedir bunca hat, sembol ve motif diye, insan kendi kendine sormadan edemiyor.

Vefat etmiş yüzlerce, binlerce kişi hakkında özet bilgiler mi dersiniz? Dünyaya doymamış saltanatlı vücutların erken ölümleri karşısında duyulan acılar mı dersiniz? Yerine göre anne-baba, dede adları, yerine göre ölüm sebepleri, yerine göre de nereli oldukları, yani nereden gelerek Ahlat'a yerleştikleri; özellikle de o medfunlar katarının meslekleri! İşte, şâhidelere kaydedilmiş bazı özel kimlik bilgileri: El-Horasanî, El-Buharî, Belhî, El-Bitlisî, El-Ercişî, El-Balabanî (Boy adı), El-Tebrizî, Er- Rûmî (Anadolu içleri), El-Erzen-i Rûmî, gibi nice isimler... Yani, Ahlat daha o yüzyıllarda, tam bir cazibe merkezi.

Horasan'dan, Belh'ten, Buhara'dan gelenler çok olduğu gibi, yakın illerden, Anadolu içlerinden, hattâ Konya civarlarından gelenler de az değildi. Dolayısıyla bu yönelimi ifade için en uygun söz, Ahlat'ın erken bir cazibe merkezine dönüştüğü gerçeğidir. Buradan da şu çıkıyor: Ahlat bu cazibesi ile durmaksızın nüfus celbediyor. Celbediyor fakat bir yönü ile de emme-basma tulumbaları andırıyor. Anadolu içlerine doğru kütleli göçlerin merkezi rolünü oynuyor. Anadolu içlerinden ise ya ticaret ya da Ahlat merkezli sanatı tanımak için gelenler var.

İlride, yer altında kalmış, üzerlerini toprak örtmüş sayısız mezarlar gün yüzüne çıkarıldıkça, her birinin hat ve motifleri çözüldükçe Ahlat'a dair bilgilerimiz daha bir artacak, Ahlat'ın